

11. Marsh, R. Drowning in dirty data? It's time to sink or swim : A four- stage methodology for total data quality management / R. Marsh // Database Marketing & Customer Strategy Management. – 2005. –12(2) . – P. 105–112.
12. Mendoza, C. An explanatory model of managers' information needs : implications for management accounting / C. Mendoza, P. Bescoss // The European Accounting Review. – .2001. – 10(2). – P. 257–289

Шутаєва О.О.

УДК 339(9+19)

ГЛОБАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ТА СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

***Анотація.** У статті розглядається питання розвитку тіньової економіки як невід'ємної складової світової економічної системи в сучасних умовах. Розкриваються особливості, напрямки та чинники мінізації економічної діяльності в розвинутих країнах, та країнах, що розвиваються. Аналізуються тіньові фінансові потоки з країн, що розвиваються, і країн з економікою, що формується. Наголошується на необхідності створення умов скорочення масштабів мінізації економіки як в межах окремої країни, так і світової економіки в цілому.*

***Ключові слова:** глобалізація, тіньова економіка, світова економіка, тіньові фінансові потоки, соціально-економічний розвиток.*

***Аннотация.** В статье рассматривается вопрос развития теневой экономики как неотъемлемой составляющей мировой экономической системы в современных условиях. Раскрываются особенности, направления и факторы тенезации экономической деятельности в развитых и развивающихся странах. Анализируются теневые финансовые потоки из развивающихся стран и стран с формирующейся экономикой. Отмечается необходимость создания условий сокращения масштабов тенезации экономики как в пределах отдельной страны, так и мировой экономики в целом.*

***Ключевые слова:** глобализация, теневая экономика, мировая экономика, теневые финансовые потоки, социально-экономическое развитие.*

***Summary.** The article discusses the development of the shadow economy as an integral part of the global economic system in modern conditions. The peculiarities, trends and factors shadowing economic activity in developed and developing countries. Analyzed shady financial flows from developing countries and emerging economies. The need to create conditions reduce shadow economy both within the country and the world economy as a whole.*

***Keywords:** globalization, the shadow economy, the global economy, shady financial flows, economic and social development.*

В останні десятиліття різко зростає взаємозалежність окремих національних господарств, виробничий процес набуває загальносвітової характер. Виник якісно новий феномен - світова або глобальна економіка. Процес глобалізації торкнувся всіх сфер економічних відносин, змінивши їх кількісні та якісні параметри.

Глобалізація соціально-економічних відносин не тільки відкрила нові можливості для прогресивного розвитку людства, а й викликала одночасно ряд якісно нових глобальних загроз. Тіньовий сектор з успіхом використовує новітні досягнення науково-технічного прогресу в своїх інтересах, намітився процес інтелектуалізації економічної злочинності.

Глобальний характер тіньової економіки вимагає і адекватних зусиль з боку світової спільноти. Загальне визнання отримала ідея необхідності державного втручання у сферу тіньового бізнесу з метою запобігання криміналізації економіки. Міждержавне співробітництво та координація боротьби з економічною злочинністю стали важливою ланкою в системі світогосподарських зв'язків. Очевидно, що входження України у світовий економічний простір багато в чому залежить і від того, наскільки успішно вона зможе протидіяти тіньової економіки.

Протягом останніх десяти років активно проводяться різноманітні дослідження в області тінізації економіки. Ця проблема вивчається не тільки на міжнародному рівні, нею також стурбовані різні регіональні та національні організації та інститути. Серед великої кількості робіт про проблему тіньових аспектів економічної діяльності, про стан корупції у світі, виявленні факторів тінізації соціально-економічного розвитку сучасного суспільства необхідно виділити публікації наступних авторів: С.Ю. Барсукова [1], С.М. Єрмаков [2], С.М. Ковальов [3], Л.О. Кормишкіна [4], Ю.В. Латов [3], В. Папава [5], Ю.Н. Попов [6], А. Портес [7], С.С. Сулакшин [8], С.П. Чернявський [9], А.В. Шестаков [10], Ф. Шнайдер [11], Н.Д. Еріашвілі [12] та інші.

Крім того, аналізу проблем тіньової економіки присвячені роботи вітчизняних вчених та фахівців, таких як: З.С. Варналія [13], Е. Воробйов [14], В.Д. Гвоздецький [15], О.В. Головач [16], Я.А. Жаліло [16], І.І. Мазур [17], Т.А. Тишук [16], М.І. Флейчук [18], Ю.М. Харазішвілі [16;19], С. Хорошаєв [20] та інших. Тінізація економічної діяльності та світової економіки в цілому, несе загрозу національній безпеці країн, що й обумовлює необхідність всебічного вивчення зазначеного соціально-економічного феномена.

Метою статті є дослідження динаміки та масштабів розвитку тіньової економіки на міжнародному та національному рівнях в умовах глобалізації соціально-економічного розвитку.

Головними одержувачами вираштів від процесу глобалізації є найбільші транснаціональні корпорації (ТНК). Переміщення виробництва в менш розвинені країни дозволяє їм користуватися пробілами в місцевому трудовому, соціальному та екологічному законодавстві. Високі прибутки ТНК обумовлені низькою заробітною платою працівників, економією витрат на соціальну сферу та екологію. Надприбутки тіньового бізнесу дозволяють йому корумпувати навіть найвищі ешелони державної влади.

Посилюється протиріччя між глобальним характером економіки і локальним характером оподаткування. Створення офшорних зон дозволяє корпораціям успішно йти від податків, а криміналу відмивати брудні гроші. Суть офшорної політики полягає в тому, що компанія, щоб піти від контролю урядових органів, переміщує свою діяльність на територію, що володіє більш вигідними податковими умовами. Ряд країн свідомо йде на створення винятково сприятливих умов для бізнесу з метою залучення інвестицій, які включають:

- спрощені процедури реєстрації;
- мінімальну фінансову звітність;
- можливість використання номінальних (підставних) власників;
- можливість відсутності реальної діяльності в країні;
- відмова від співпраці з податковими відомствами інших країн і т. п.

З проблемами присутності тіньової економіки стикаються майже всі країни світу. В одних її обсяги фіксуються на рівні, що не має значного впливу на економіку, а в інших – є свідченням існування відтворювальної системи тіньових економічних відносин.

Не буде перебільшенням твердження, що для багатьох тіньова економіка стала основою життєзабезпечення. Окремих країнам не під силу відмовитися від тіньової економіки не тільки тому, що вона надзвичайно прибуткова, зачіпає інтереси найвпливовіших груп, що мають великі міжнародні зв'язки, але й тому, що її ліквідація вимагає реалізації дорогих соціальних програм для переорієнтації діяльності населення, створення нових легальних прибуткових галузей виробництва.

З усього вищесказаного можна зробити висновок, що тіньова економіка існує і розвивається в різних країнах і регіонах світу, однак її масштаби і особливості тісно пов'язані з національними господарськими моделями і ступенем зрілості ринкових відносин.

Залежно від рівня розвитку різних країн в кожній з них, в тій чи іншій мірі отримала розвиток тіньова економіка. Однак, точну оцінку розмірів тіньової економіки визначити досить складно у зв'язку з відсутністю достовірних і достатніх кількісних даних.

У багатьох випадках економісти використовують деякі непрямі методи, що дозволяють дати відносну оцінку масштабам тіньової економіки. Тобто, вимірювання тіньової економіки, оцінка її масштабів є досить складним завданням. Це пов'язано з самою її природою - тіньова економіка носить прихований характер і виникає через прагнення уникнути вимірювання.

За оцінками фахівців, ще в середині 1980-х років намітилася стійка тенденція до зростання обсягів тіньової економіки, як в окремих країнах, так і в світовому масштабі. Причому світова тіньова економіка в останні десятиліття зростає швидше, ніж офіційна.

Згідно з дослідженнями австрійського економіста Ф. Шнайдера, у другій половині 1990-х років у розвинених країнах тіньова економіка складала близько 12% ВВП, у країнах з перехідною економікою - 23% ВВП, а в країнах, що розвиваються - 39% ВВП [3].

Існуючі експертні оцінки масштабів тіньової економіки відносні, але за різними даними в світі в тіньовому секторі створюється майже 10-12 трильйонів американських доларів доданої вартості щорічно, яка не потрапляє в офіційну звітність підприємств. Виходить, що за своїми розмірами глобальна тіньова економіка практично еквівалентна економіці США, що має найбільший ВВП у світі.

Основними сучасними проблемами тінізації економічних відносин у глобальному вимірі визнано тіньову зайнятість та тіньові фінансові потоки.

У найбільш розвинених країнах питома вага тіньового сектора в національній економіці значно менше, ніж в інших групах країн. Однак розвинені країни також неоднорідні, і серед них зустрічаються країни з досить високими показниками тіньової активності (табл. 1).

Таблиця 1. Зростання тіньової економіки в розвинених країнах, % від ВВП

Країни	Масштаби тіньової економіки		
	1970 г.	1980 г.	1997 г.
Італія	10,7	16,7	27,3
Швеція	6,8-7,8	11,9-12,4	19,8
Німеччина	2,7-3,0	10,3-11,2	15,0
Франція	3,9	6,9	14,7
Нідерланди	4,8	9,1	13,5
Великобританія	2,0	8,4	13,0
Австрія	1,8	3,0	8,9
США	2,6-4,6	3,9-6,1	8,8
Швейцарія	4,1	6,5	8,1

Джерело: [4, с. 67]

У 1998 році країною з найбільш високою часткою тіньового сектору була Греція (29,0% офіційного ВВП). До країн з найбільшим тіньовим сектором відносяться також Італія (27,8%), Іспанія (23,4%) і Бельгія (23,4%). Середнє положення займають Ірландія, Канада, Франція і Німеччина (від 14,9 до 16,3%). Найбільш низькі показники частки тіньового сектора мають Австрія (9,1%), США (8,9%) і Швейцарія (8,0%). Таким чином, навіть у відносно благополучних країнах абсолютний обсяг тіньової економіки складає в США – 700 млрд. дол. США, в Італії - 310 млрд. дол. США, у Великобританії - 190 млрд. дол. США.

Найбільш швидке зростання масштабів тіньового сектора в 80-90-ті роки спостерігалось в Греції, Італії, Швеції, Норвегії та Німеччині, - тобто там, де економіка ставала все більш врегульованою через прийняття нових загальноєвропейських законів. За деякими оцінками обсяг тіньової економіки Німеччини з 1975 по

1997 роки виріс в п'ять разів - з 60 до 300 млрд. дол. США. Причому неофіційний сектор економіки зростав у Німеччині зі швидкістю 8% на рік, тобто значно швидше, ніж офіційний ВВП [6].

Рекордсменом серед розвинених країн по зайнятості в тіньовому секторі є Італія, де, за різними оцінками, зайнято від 30 до 48% економічно активного населення (йдеться в основному про друге, додаткове джерело доходів). У країнах Євросоюзу не менше 10 млн осіб зайняті виключно в тіньовій економіці, а в цілому по ОЕСР - близько 17 млн. [3].

Розвинені країни досягли більш високого рівня зрілості ринкових відносин. Можна виділити таку закономірність: чим більше середньодушовий рівень доходу, тим менше масштаби тіньової економіки. У країнах, де цей показник перевищує 30 тис. дол. США на рік, домінуючу роль в соціальній структурі грають так звані середній клас, що охоплює 60-70% населення. У своїй більшості це законослухняні громадяни і відповідальні платники податків. Звичайно, і в цих країнах є неможливі, але розвинені соціальні програми допомоги стримують їх залучення в тіньову економіку.

Мотивація тіньової активності в розвинених країнах пояснюється головним чином надмірним податковим навантаженням на підприємства і зарегульованістю господарських відносин. У Греції, Італії, Бельгії та Швеції найвищі податки в Європі. У цих же країнах - найбільш розвинений тіньовий сектор. У той же час розвинені країни з найменшим рівнем податкового тягаря - США і Швейцарія - мають відносно невеликий тіньовий сектор. За оцінкою професора Шнайдера, саме через прямих і непрямих податків 55% підприємств переходять в тіньовий сектор [4].

Тяжкість податкового навантаження визнається одним з найбільш значущих чинників, стимулюючих зростання тіньової економіки та активізацію кримінальної економічної діяльності. Податкове навантаження впливає на тінізацію економічної діяльності в країнах з будь-яким типом ринкової економіки. Разом з тим його дію в кожній країні відрізняють свої особливості. Наприклад, у США особливий вплив здійснюють високі ставки податку на прибуток. У Росії поширенню практики приховування доходів сприяють високі ставки відрахувань до фондів соціального страхування і високі ставки податку на додану вартість. У країнах, що здійснюють політику протекціонізму, особливо впливають високі ставки експортних та імпорتنих мит.

У ряді країн (наприклад, США) тіньова економіка багато в чому пов'язана з інтенсивними потоками іммігрантів з країн периферійної частини світового господарства.

Особливо слід зазначити, що в країнах з більш розвинутою ринковою економікою сформувався досить ефективний механізм інституційної протидії тіньовому сектору, основою якого є держава. Розвинуте законодавство і потужні органи правопорядку звужують поле тіньової діяльності. Новітні інформаційні технології дозволяють цим країнам ефективно контролювати рух фінансових потоків і природу доходів як юридичних, так і фізичних осіб. Податкові злочини в цих країнах є одними з найбільш тяжких. Наприклад, у США за невірну заповнену декларацію можна наразитися на штраф до 1 тис. дол., а навмисне заниження розміру доходів карається штрафом в 5 тис. дол. або тюремним ув'язненням до п'яти років. Високий престиж і пакет соціальних гарантій державних службовців стримують поширення корупції [4].

Соціально-економічна і політична стабільність в розвинених країнах є найважливішою умовою ефективного ринкового господарства і стримування тіньової активності. Порушення цієї рівноваги тягнуть за собою сплески економічної злочинності. Один з яскравих прикладів - розгул криміналу в США в 1930-і роки, в період так званої Великої депресії.

Велика роль у протидії тіньовій економіці належить також інститутам громадянського суспільства (різні громадські організації, засоби масової інформації і т. п.). Так, незалежні розслідування журналістів відповідають суспільним прагненням зробити політичне життя та фінансову діяльність корпорацій більш прозорими для суспільства. Важливим завданням професійних об'єднань підприємців, які виступають як форма самоорганізації і саморегулювання ділового співтовариства, є формування і зміцнення етичної основи бізнесу.

Слід враховувати і соціокультурні та історичні чинники, релігійні традиції. Найбільш зрілі моделі ринкових відносин склалися в країнах, де сильний вплив мають протестантизм і католицизм. Виховані століттями традиції поваги до приватної власності, закону, скромність в особистому споживанні, слідування християнським заповідям не могли не позначитися на співвідношенні добropорядних підприємців і тіньовиків.

Найбільших масштабів тіньової сектор економіки досяг у країнах, що розвиваються. Так, тіньова економіка в Нігерії досягає 76% від офіційного ВВП. Значний масштаб тіньового сектора зазначається також у Таїланді (71%), Єгипті (68%), Болівії (66%) і Панамі (62%) [3].

Фактично в більшості країн Азії, Африки і Латинської Америки можна говорити швидше про існування «паралельної» економіки, яка ненабагато поступається за масштабом економіці офіційної.

Відмінними рисами країн, що розвиваються, що впливають на масштаби і форми тіньової економіки, є політична нестабільність, слабкість державних структур та їх корумпованість. Тут поширені хабарі за отримання державних контрактів, купівля-продаж державних посад, розтрата державних коштів. Підкупом місцевих чиновників не гребують і великі ТНК. Державні та бізнес-структури часто мають клановий характер, ґрунтуючись на родинних та етнічних зв'язках. У ряді країн панує політичний хаос, і злочинні угруповання кидають відкритий виклик владі.

Якщо в розвинених країнах в тіньовому секторі працюють в основному невеликі фірми, а заробітки від діяльності використовуються як додаткове джерело доходу, то в країнах, що розвиваються ситуація інша. Мігранти з сільської місцевості нездатні знайти роботу в легальному секторі і змушені добувати основні

засоби в економіці тіньовій. Повсюдна корупція і вади в законодавстві сприяють тому, що значна частина господарської діяльності виявляється неврахованою офіційною владою.

Свої особливості мала тіньова активність і в країнах з перехідною економікою. До цієї групи країн належать країни, господарська система яких перш спиралася на централізоване державне планування і комуністичну ідеологію. В основному це колишні республіки СРСР і країни Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), де перехід до ринкових відносин розпочався наприкінці 80-х - початку 90-х років минулого століття. Особливості тіньової економіки тут пов'язані з корінною перебудовою всієї господарської системи. У період централізованого державного планування тіньова економіка в цих країнах також існувала як певна підсистема господарства. Однак у перехідний період її масштаби сильно збільшилися.

Незаконні фінансові потоки з країн, що розвиваються, і країн з економікою, що формується з 2003 по 2012 роки склали 6600 млрд. дол. США. Незаконний відтік збільшувався в середньому на 9,4% щорічно, істотно випереджаючи зростання загальносвітового ВВП. У багатьох частинах світу незаконні фінансові потоки зростають набагато швидше, особливо на Близькому Сході та в Північній і Південній Африці. Тим не менш, лідируючі позиції в цьому процесі міцно займають Китай, Росія, Мексика, Індія, Малайзія (таблиця 2). У всьому світі незаконні фінансові потоки вже склали в середньому 3,9% від ВВП. Середньорічний відтік незаконного капіталу з України згідно Global Financial Integrity за період 2003-2012 рр. склав 542 млн. дол. США (78 місце в рейтингу).

Таблиця 2. Рейтинг країн за величиною незаконного відтоку капіталу за період 2003-2012 рр. (млн. дол. США)

Рейтинг	Країна	Середньорічний показник
1	Китай	125242
2	Російська Федерація	97386
3	Мексика	51426
4	Індія	43959
5	Малайзія	39487
6	Саудівська Аравія	30862
7	Бразилія	21710
8	Індонезія	18784
9	Таїланд	17168
10	Нігерія	15746
11	ОАЕ	13530
12	ПАР	12214
13	Ірак	11137
14	Коста-Ріка	9403
15	Філіппіни	9349

Джерело: [21]

Державна служба статистики України останніми роками визначає обсяги тіньової економіки у середньому від 15 % до 18 % ВВП. Варто зазначити, що ці дані значно відрізняються від даних інших служб та науковців. Відповідно до розрахунків Міністерства економічного розвитку та торгівлі України обсяг тіньової економіки в Україні за останні 5 років становить від 28 % до 39 % ВВП. Відповідно до досліджень Ю. Харазішвілі, проведених з використанням функцій сукупного попиту й пропозиції, рівень тінізації економіки України коливається у діапазоні від 30 % до 40 % ВВП. Відповідно до розрахунків австрійського економіста Ф. Шнайдера рівень тіньової економіки в Україні становить 52,8% від офіційного ВВП. Цей показник широко використовується у міжнародних порівняннях [22].

Загальний обсяг тіньової економіки Росії оцінюється в 46% ВВП. Протягом 1994-2011 рр. з Росії незаконно було вивезено 211,5 млрд дол. США у вигляді хабарів, прихованих від податків доходів і коштів, зароблених на торгівлі наркотиками, зброєю та людьми. Крім того, обсяги тіньової економіки та незаконні грошові потоки динамічно зростають протягом останніх 18 років, чому сприяють низька ефективність політичного управління та широко поширене ухилення від сплати податків. Такі висновки доповіді, підготовленої міжнародною дослідницькою організацією Global Financial Integrity (GFI) [23].

При цьому Мінфін Росії оцінив тіньовий сектор сучасної російської економіки в 15-20% від ВВП. Сукупне податкове навантаження на економіку Росії становить 35%. Таким чином, бюджет Російської Федерації недобирає близько 3 трлн. руб. податків через відхід бізнесу в тінь. Близько 18 млн. чоловік в Росії працюють в тіньовому секторі. Якщо створити умови для виходу з тіні малих підприємств, то можливо збільшити частку малого бізнесу у ВВП до 40-50%, що буде відповідати рівню розвинених країн, проти нинішніх 19%. За даними Світового банку, російська тіньова економіка в 3,5 рази більше, ніж у інших країн "Великої сімки"[24].

Для країн з розвинутою економікою чинники формування її тіньового сектора економіки мають дещо іншу спрямованість, ніж в країнах, що розвиваються. У класичному варіанті до них можна віднести великі масштаби офіційного безробіття, високі витрати виробництва, скорочену тривалість робочого дня, збільшення середньої тривалості життя, проблеми пенсійного забезпечення. У розвинених країнах тіньове виробництво пов'язане в основному з використанням неконкурентної робочої сили: іммігрантів, домогосподарок, студентів, пенсіонерів. Для цієї категорії осіб особливу значимість набуває отримання будь-якої роботи, яка не зв'язується зі ступенем її правомірності.

Очевидно, що проблеми тіньової економіки можуть бути вирішені лише за умови об'єднання зусиль світової спільноти, включаючи діяльність міжнародних організацій, правоохоронних органів, інститутів громадянського суспільства. Це обумовлено не тільки масштабами тіньової економіки, але й сформованим світовим поділом праці.

Скорочення масштабів тінізації економіки повинно стати невід'ємною складовою стратегії соціально-економічного розвитку будь якої країни світу. Пріоритетами детінізації економіки є протидія тінізації фінансових потоків та легалізація ринку праці. Детінізація фінансових потоків та трудових відносин підвищить стійкість світової економіки до кризових явищ.

Таким чином, рівень і масштаби розвитку та процвітання тіньової економіки, багато в чому визначає саме соціально-економічна і політична стабільність, яка в розвинених країнах є найважливішою умовою ефективності ринкового господарства і стримування тіньової активності.

Джерела та література:

1. Барсукова С. Ю. Сращивание теневой экономики и теневой политики / С. Барсукова // Мир России. – 2006. – №3. – С. 158–179.
2. Ечмаков С. М. Теневая экономика: Анализ и моделирование. / С. М. Ечмаков – М. : Финансы и статистика, 2004. – 405 с.
3. Кормишкина Л. А. Теневая экономика : учеб. пособие для вузов / Л. А. Кормишкина, О. М. Лизина. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2009. – 136 с.
4. Латов Ю. В. Теневая экономика : учебное пособие для вузов / Ю. В. Латов, С. Н. Ковалев / Под ред. В. Я. Кикотя, Г. М. Казиахмедова. – М.: Норма, 2006. – 336 с.
5. Папава В. Об институциональном анализе теневой экономики и особенностях ее проявления // Общество и экономика. – 2003. № 6. С. 213 – 230.
6. Попов Ю. Н. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства : Учебник / Ю. Н. Попов, М. Е. Тарасов. – М. : Дело, 2005. – 240 с.
7. Портес А. Неформальный сектор экономики : сущность и особенности / А. Портес // Латинская Америка. – 1985. – № 3. – С. 84 – 94.
8. Сулакшин С. С. Государственная политика противодействия коррупции и теневой экономике в России. [Монографія в 2-х томах] / С. С. Сулакшин, С. В Максимов, И. Р. Ахметзянова и др. - Т. 1. М. : Научный эксперт, 2008. – 464 с.
9. Чернявский С. П. Международный офшорный бизнес и банки / С. П. Чернявский. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 142 с.
10. Шестаков А. В. Теневая экономика : учеб. пособие / А. В. Шестаков. – М. : ИД «Дашков и К», 2000. – 152 с.
11. Schneider F. Schattenwirtschaft : Eine Frage richtiger oder falscher Anraize // Deutschland – was nun? – Munchen, 2006. S. 297–310.
12. Теневая экономика : учеб. пособие / Н. Д. Эриашвили [и др.] / под ред. Н. Д. Эриашвили, Н. В. Артемьева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 416 с.
13. Варналій З. С. Тіньова економіка : сутність, особливості та шляхи легалізації. [Монографія] / за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2006. – 576 с. Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/ty_n_ekon/01_2.htm
14. Вороб'єв Е. Теневая экономика в условиях системного кризиса / Е. Вороб'єв, Б. Тимченко // Экономика Украины. 2008. – № 8. – С. 28–37.
15. Гвоздецький В. Д. Корупція – відображення стану суспільного організму / В. Д. Гвоздецький // Зовнішня торгівля : економіка, фінанси та право. – 2011. №3–4. – С. 124–133.
16. Тіньова економіка в Україні : масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т. А. Тишук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 96 с.
17. Мазур І. Детінізація економіки України : теорія та практика : Монографія. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 239 с.
18. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки : теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М. І. Флейчук. – Львів : Ахілл, 2008. – 660 с.
19. Харазішвілі Ю. М. Методичний підхід до оцінювання тіньової зайнятості в Україні / Харазішвілі Ю. М., Дмитренко Н. М. // Економіка України. – 2010. – № 12. – С. 16–28.
20. Хорошаєв С. Тінізація вітчизняної економіки та правові шляхи її подолання / С. Хорошаєв // Зовнішня торгівля : економіка, фінанси та право. – 2011. №2. – С. 129–133.
21. Global Financial Integrity Режим доступу : <http://www.gfintegrity.org/report/2014-global-report-illicit-financial-flows-from-developing-countries-2003-2012/>
22. Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД). // Тіньова економіка в Україні : причини та шляхи подолання. Режим доступу : <http://icps.com.ua/publications/aperiodic/html> –
23. Global Financial Integrity. Режим доступу : <http://www.gfintegrity.org/press-release/russia-hemorrhages-least-us211-5-billion-illicit-financial-outflows-1994-2011-new-gfi-study/>
24. РосБизнесКонсалтинг. Глава Минфина оценил теневой сектор экономики РФ в 15-20% от ВВП Режим доступу : <http://top.rbc.ru/economics/20/06/2013/862716.shtml>